

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ДОБРОБУТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена проблемам регіонального розвитку. Розглядаються теоретичні і практичні аспекти оцінки добробуту населення. Пропонується модель інтегрального показника добробуту для оцінки ефективності заходів регіональної соціально-економічної політики.

Сьогодні в багатьох країнах, які переживають період глибокої трансформації, спостерігаються в цілому закономірні зміни у взаєминах центру та регіонів. Головним їх напрямком є надання більшій автономності формуванню управлінських рішень на місцевому рівні. Це сприяє здатності країн адекватніше і гнучкіше реагувати на зміни зовнішнього середовища. Внаслідок формування нового характеру взаємин виникає необхідність розробки ефективної регіональної соціально-економічної політики, як державної, так і на місцевому рівні.

Питання регіональної політики постають вельми актуальними. Це знайшло відображення у численних роботах іноземних та вітчизняних дослідників: К. Морфета, П. Санлі, В. Месури, В. Симоненко, М. Гладкого, М. Янкова, М. Долішнього, С. Злупко та ін. Аналіз вказаних матеріалів свідчить про необхідність на основі теорії регіонального розвитку реформування методології регіональної політики, подальшого вдосконалення інструментів розробки управлінських рішень на державному та місцевому рівнях.

Особливого значення ці питання набувають у зв'язку зі специфікою періоду глибокої трансформації, коли спостерігаються складні за характером і структурою зміни традиційних для суспільства відносин разом із зростанням нерівномірності навіть на системоутворюючому рівні.

Матеріал, що пропонується, є проміжним результатом дослідження, спрямованого на пошук і розробку ефективного інструментарію прийняття рішень та оцінки ефективності регіональної політики. Воно є етапом розробки моделі регіонального розвитку для транзитивної економіки.

В основу моделі покладено ідею, що головною метою органів влади на всіх ієрархічних рівнях економічної системи є зростання добробуту населення. У свою чергу, єдине, що узагальнює для транзитивної економіки як тенденції, так і можливості росту постає інноваційність діяльності економічних та інституційних елементів. Така постановка задачі пояснюється тим, що інноваційна діяльність у загальному розумінні, за визначенням японського дослідника Ю. Шонойї, є цілеспрямований процес порушення існуючої статичної економічної рівноваги і досягнення нової, в якій рівень добробуту населення більший [1]. Отже модель має відображати зв'язок між добробутом і ступенем інноваційної діяльності, що ним характеризуються регіональні соціально-економічні відносини.

$$Y = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n);$$

де: Y — показник добробуту,
 $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ — показники інноваційної діяльності.

Даний етап дослідження присвячено саме оцінці добробуту — залежної змінної моделі регіонального розвитку. Структура правої частини моделі вимагає самостійного аналізу, що є основою подальших досліджень.

Передусім зауважимо, що поняття добробуту досить складне за структурою. Тож у будові моделі добробут представлено інтегровано як такий, що агрегує певне коло відповідних показників. Останні, у свою чергу, мають відповідати таким вимогам:

- 1) повинні характеризувати ті складові добробуту, що є найсуттєвішими для даного етапу розвитку економіки;
- 2) їх покращення створює передумови для ланцюгової реакції позитивних змін;

3) вони мають бути достатньо чутливими до запровадження заходів регіональної політики;

4) їх інтегрування не є змістовно суперечливим.

Економічна теорія відрізняє три концепції добробуту: соціального, економічного і соціально-економічного.

Соціальний добробут подається А. Бергсоном як агрегований добробут членів суспільства; І. Літллом — як етична концепція, яка розглядає вплив будь-яких дій на стан добробуту з точки зору його покращення чи погіршення [2]. Соціальний добробут оцінюється за допомогою функцій, які мають логічно-описовий характер, при цьому можливість формалізації залишається сумнівною. Прикладом є функція А. Бергсона:

$$W = W[U_1(X_1), \dots, U_n(X_n)],$$

де

$X_1 \dots X_n$ — є відповідні набори благ, що має кожний індивід.

$U_1(X_1) \dots U_n(X_n)$ — корисність споживання певного набору благ для окремих індивідів.

Як видно, у термінах поставлених задач подібна концепція має суттєву ваду — вона ґрунтується на ординалістичній парадигмі, що перешкоджає її використанню у запропонованій моделі.

Під економічним добробутом мається на увазі вартість товарів та послуг, придбаних населенням (Б. Шіллер) [3]. Він визначається на підставі системи регіональних рахунків, як дохід, яким домогосподарства розпоряджаються у кінцевому вигляді. Недоліком слід вважати те, що у випадку використання цієї концепції приховуються реальні зміни добробуту прошарків біднішого населення, тіньові доходи тощо — тобто тих параметрів, які є суттєвими для транзитивних економік.

Соціально-економічний добробут розглядається Рімашевською Н. та Оніковою Л. як синтез рівня, якості та способу життя [4]. Він визначається сукупністю показників: 1) здоров'я, 2) освіти, 3) зайнятості, 4) відпочинку, 5) доступності товарів та послуг, 6) фізичного оточення, 7) соціального середовища, 8) особистої безпеки тощо.

Концепція спрямована на вичерпну характеристику добробуту і, як наслідок, використовує значну кількість показників. Це обумовлює суттєві складнощі при застосуванні її в моделі, у тому числі тому, що важко відокремити ключовий показник, який можна б прийняти за залежну змінну.

Окрім згаданих узагальнених концепцій, в економічних дослідженнях зустрічаються також і окремі інтегральні показники добробуту. Пе-

реважно вони відносяться до оцінки певного специфічного аспекту життя, пов'язаного з освітою та здоров'ям населення: індекс фізичної якості життя, індекс розвитку людини тощо [5]. Однобічність подібних показників знижує їхню значимість для інтегральної оцінки добробуту.

Виходячи з відомих концепцій і задач дослідження, в основу інтегрального показника добробуту покладено підхід, який ґрунтується на розумінні добробуту як сукупності благ, які людина добуває для споживання.

Застосування здобутків економічної теорії в напрямі дослідження рівноваги споживача дозволяє розглянути добробут, як функцію від доходу та цін благ, і побудувати первинну конструкцію його оцінки.

Доходи населення країни, регіону, міста формуються в легальному та нелегальному (тіньовому) секторах економіки. В останньому — за рахунок малого виробництва в межах домашніх господарств, надання послуг на непостійній основі, отримання прибутків з присадибних ділянок, контрабанди, нелегальних операцій з іноземною валютою та експорту капіталу, наркобізнесу, шахрайства, хабарів тощо. Якщо в дослідженнях добробуту населення розвинутих країн не приділяється достатньо уваги тіньовому сектору через відносно незначний його рівень — 5–15 % від ВВП, то для транзитивних економік нехтування ним приводить до суттєвого заниження оцінок фактичного рівня добробуту.

Згідно з останніми дослідженнями, тіньова економіка в постсоціалістичних країнах склала у 1998 році 40–60 % ВВП (рис. 1) [6].

Ситуація пояснюється насамперед значним податковим тиском, безконтрольним зростанням кримінальних структур, незахищеністю громадян і підприємств від дій злочинних формувань, правовою незахищеністю суб'єктів економічної діяльності від вимагання та зловживань чиновників, відсутністю стабільного та збалансованого законодавства тощо. Все це разом утворює синергетичні ефекти, що сприяють самопідтримуючому зростанню частки нелегальних доходів споживачів. Зростання тіньового сектора є відчутною, закономірною ознакою транзитивних економік. Тож ступінь реальності і достовірності в оцінках добробуту залежатиме від дослідження тіньових доходів і врахування їх в інтегральному показнику добробуту.

Найпридатнішим для оцінки легальних доходів споживачів видається статистичний середній грошовий дохід на душу населення в регіоні. Він охоплює практично всі види легальних надходжень: оплату праці, пенсії, стипендії, допомоги, субсидії, дотації на путівки до санаторно-

курортних закладів, на утримання дітей у дошкільних закладах, надходження від особистого підсобного господарства та доходи з інших джерел.

Розрахунок розміру тіньової економіки є багатоаспектним процесом. Методи, які при цьому використовуються, можна поділити на групи відповідно до підходів, на яких вони ґрунтуються [7,8].

1. Опитування підприємств та домашніх господарств.

2. Використання системи національних рахунків (створення, розподіл, використання ВВП):

2.1. Застосування даних статистики роздрібно́ї торгівлі, податкової, ринку праці та зовнішньої торгівлі для оцінки заново створеної вартості, яка не врахована в компонентах ВВП за виробничим методом та/або за категоріями використання;

2.2. Оцінка різниці між доходами, які населення має, і витратами на придбання товарів та послуг.

3. Визначення прогнозованих масштабів тіньової економіки у висхідному періоді; порівняння офіційних темпів зростання ВВП в наступні періоди з темпами зростання певної змінної, про яку можна припустити, що вона певним чином пов'язана з фактичним ВВП. В якості такої змінної для країн з перехідною економікою пропонується використовувати споживання електроенергії, рівень якого тісно пов'язаний з фактичним ВВП.

4. Оцінка функції попиту на гроші, де одна або кілька додаткових незалежних змінних мають відображати вплив тіньової економіки на попит на гроші (монетарний підхід).

У своїх працях Кауфман Д., Каліберда А., Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т., а також експерти Світового Банку використовували ці підходи для розрахунку динаміки тіньової економіки України [7,8]. Проведений нами аналіз показав, що всі висновки щодо обсягів тіньової економіки в Україні з незначними відхиленнями коливаються в межах останніх розрахунків Світового Банку (табл. 1) [6].

Таблиця 1

Тіньова економіка України, % до ВВП

РІК	% ВВП	РІК	% ВВП	РІК	% ВВП
1990	15	1993	26	1996	41.2
1991	19.3	1994	33.8	1997	41.7
1992	21.2	1995	38.5	1998	47.2

В даному дослідженні ми використали доведене Соколикотом М. припущення, що відсоток тіньової економіки до ВВП країни дорівнює відсотку відношення нелегального доходу споживача до офіційного [9].

На рівень і динаміку добробуту людини суттєво впливає зменшення або зростання цін на товари та послуги, оскільки останнє обумовлює кількість отриманих благ. Такий вплив особливо відчувається в трансформаційних економіках і закономірно на початку перехідного періоду.

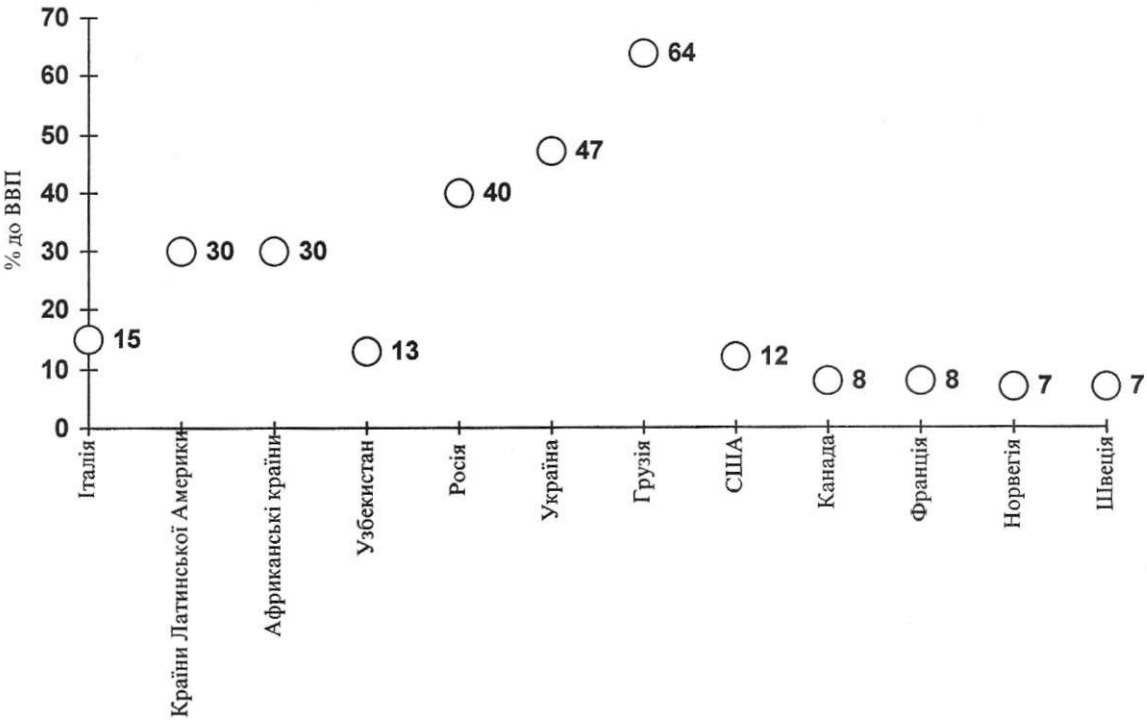

Рис. 1. Обсяги тіньової економіки

Головними причинами слід вважати різке падіння виробництва, руйнування традиційних торгових і фінансових зв'язків та відхід від застарілих методів виробництва. Динаміку розвитку інфляційних процесів в країнах з перехідною економікою наведено в таблиці 2. Відносно високий рівень інфляції визначає необхідність коригування всіх доходів людини на індекс споживчих цін у регіоні [10].

Однією з обов'язкових, на наш погляд, умов оцінки добробуту в перехідних економіках є врахування ступеня доступності благ для різних прошарків населення. Мається на увазі, що до аналізу добробуту необхідно включати фактор нерівномірності доходів.

Зростання нерівномірності в розподілі грошових доходів населення стає суттєвою перешкодою розвитку транзитивних економік. По-перше, нерівномірність негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві, створюючи перешкоди формуванню соціальної угоди. По-друге, позбавлення частини населення нормальних умов життя приводить до погіршення процесу відтворення робочої сили у найширшому розумінні.

Основними причинами росту нерівномірності, як визначає у проведеному дослідженні робіт, присвячених цій тематиці, Гагліані Г. [11], є:

1) структурні характеристики, такі як первинний розподіл власності, еластичність попиту та пропозиції, частка малих підприємств, наявність місцевих ресурсів;

2) стратегія зростання, якої дотримується адміністрація країни, регіону;

3) обсяг прямих іноземних інвестицій.

Специфічними для транзитивних економік факторами нерівномірності є також майнова нерівність, що виникає внаслідок масштабної приватизації, та доступність користування суспільним і державним майном.

Аналіз досліджень нерівномірності доходів населення засвідчив, що в оцінках використовується досить різноманітне коло показників: співвідношення доходів 40 % найбіднішого населення до 20 % найзаможнішого, теж саме у співвідношенні 20 % до 20 %, зважений показник зростання суспільного добробуту, зважений індекс бідності, коефіцієнт концентрації Джині тощо [12, 13].

В таблиці 3 запропоновано порівняння значень коефіцієнтів Джині для різних країн у світовому аспекті. Дані свідчать, що спрямованість вектора розшарування населення визначає наявність певного потенціалу економічного розвитку, оскільки нерівномірність впливає на базові передумови піднесення: заощадження населення, зайнятість, структуру споживання тощо.

Для оцінки регіональної нерівномірності нами запропоновано використовувати співвідношення сукупних доходів 50 % населення перших п'яти дециль населення до сукупного доходу всіх мешканців регіону.

Таблиця 2. Середні величини інфляції в транзитивних економіках, зміни у рівні роздрібних цін на кінець року (у %)

Група країн	1992	1993	1994	1995	1996
Центральна, Східна Європа та Балтія	510.2	165.6	35.1	18.5	37.7
СНД	1666.6	4584.7	1391.2	363.0	63.0
Україна	2730.0	10155.0	401.0	182.0	39.7

Таблиця 3. Коефіцієнт Джині для окремих країн

Країна	Коефіцієнт	Країна	Коефіцієнт
Бельгія	0,270	Україна	0,413
Англія	0,324	Киргизстан	0,428
Країни ОЕСР	0,340	Туреччина	0,440
Японія	0,350	Коста-Ріка	0,460
США	0,379	Малайзія	0,480
Молдова	0,390	Росія	0,483
Китай	0,390	Бразилія	0,570

Отже, зроблені висновки і припущення спонукають сформувати конструкцію інтегрального показника добробуту як:

$$Y = \frac{(1 + \mu) \cdot l_{nc} \cdot i_m}{i_{cp}},$$

де

Y — інтегральний показник добробуту;

l_{nc} — грошовий дохід на душу населення регіону;

i_{cp} — індекс споживчих цін;

i_m — індекс нерівномірності;

μ — індекс тіньової економіки.

Індекс споживчих цін визначається як середнє геометричне місячних індексів інфляції (1990 = 1). Розрахунок індексу нерівномірності здійснювався за такою процедурою:

1) на базі даних розподілу населення за рівнем середньодушового сукупного доходу за матеріалами обстеження сімейних бюджетів регіону будувалася крива Лоренца;

2) для кривої Лоренца добиралася адекватна математична функція, що найкраще відображає основну тенденцію (поліноміальна функція зі ступенем 4);

3) оцінювалося значення функції для 50 % населення перших п'яти дециль;

4) розраховувалося співвідношення сукупних доходів 50 % населення перших п'яти дециль до сукупного доходу всіх мешканців регіону.

Дослідження динаміки добробуту в Миколаївській області за 1990—1998 роки з використанням запропонованої моделі проводилося на базі інформації Мінстату України, Обласного управління статистики, Світового Банку, Українсько-Європейського консультативного центру з

питань законодавства [6, 14—24]. Воно показало, що рівень добробуту населення знизився майже втричі. Найсуттєвіше падіння відбулося у 1996 році, максимальним він був у 1990 році (мал. 2). Тенденцію до зниження добробуту підтверджує схожа динаміка роздрібного товарообігу в незмінних цінах, дані про використання продуктів споживання, падіння калорійності тощо.

Динаміка інтегрального показника добробуту найкраще описується поліномом другого ступеня:

$$Y = 0.0203 X^2 - 0.2932 x + 1.316$$

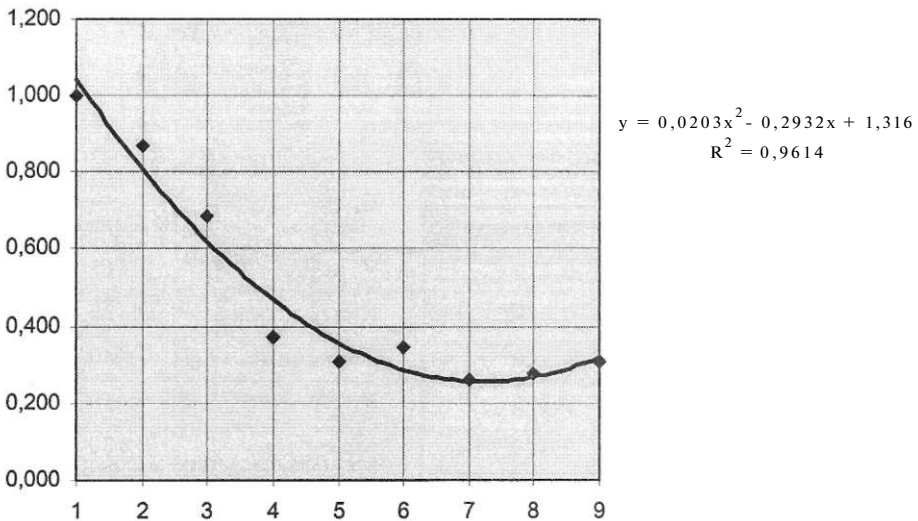
де:

X — номер року (1990=1).

Коефіцієнт детермінації складає 0,9614, тобто майже 96,14 % спостережень охоплюється цією функцією, що створює можливості її використання у подальшому формуванні моделі регіонального розвитку.

Протягом всього періоду 1990—98 рр. на динаміку добробуту негативно впливало зменшення реальних легальних доходів — коефіцієнт кореляції склав 0,997. За вісім років їхній рівень знизився на 77,6 %. Зіставлення динаміки з показниками інших країн свідчить про досить суттєві зміни, що сталися у вітчизняній економіці. Наприклад, за той же час в Румунії у момент лібералізації цін падіння реальних доходів становило 35 %, в Чехії та Словачії — 20 %, в Угорщині — 18 %.

Певним амортизатором падіння добробуту населення регіону було зростання тіньових надходжень з 15 % до 47,3 %. Подібні тенденції обумовлюють скорочення податкових надходжень до бюджету, що, у свою чергу, загострює проблему розв'язання низки соціально-економічних задач. Крім того, спостерігається вплив грошей з легального обігу і, як наслідок, зростання цін на товари і послуги.

Мал. 2. Динаміка інтегрального показника добробуту

Разом з накопиченням значних капіталів у тіньовому секторі з'являється можливість монополізації окремих видів діяльності в сфері підприємництва, впливу на державні та регіональні структури. Наслідком стає посилення криміналізації суспільства, що проявляється у зростанні кримінальних та економічних злочинів. Контроль органів влади над реальною соціально-економічною ситуацією послаблюється, що призводить до суттєвих помилок в її аналізі, прогнозі, моделюванні.

Починаючи з 1996 року відбулося незначне зростання добробуту населення. Причини, на наш погляд, слід шукати скоріш у певній стабілізації розвитку нелегального сектора.

Період дослідження індексу нерівномірності умовно можна розбити на дві частини: перший — 1990—94 рр. характеризується зростанням нерівномірності в розподілі доходів, другий — 1995—98 рр. — відображає протилежну тенденцію. Такий стан речей пояснюється посиленням впливу органів влади на перерозподіл доходів, зменшенням диференціації заробітної платні між галузями економіки тощо.

Отримані результати спонукають до висновків, які можуть бути вихідними для наступного етапу дослідження, який передбачає формування показників інноваційної діяльності та використання їх у моделі взаємозв'язку з добробутом.

Запропонований показник інтегрує складові, які видаються суттєвими для оцінки добробуту в умовах економіки перехідного періоду: легальні й тіньові доходи населення, рівень споживчих цін на товари та послуги, нерівномірність у розподілі доходів мешканців регіону. Ця суттєвість доведена, з одного боку, шляхом логічного обґрунтування, що базується на визначенні підходи до розуміння категорії добробуту, з іншого — шляхом кількісного аналізу складових у динаміці і статистиці на основі даних, характерних для транзитивних та інших типів економік.

Використання розробленої моделі у розрахунках добробуту мешканців Миколаївського регіону дало змогу уявити, що динаміка інтегрального показника добробуту має "J"-подібну форму і може бути описана поліномом другого ступеня. Тенденція, що спостерігається в останні роки, дозволяє очікувати змін у напрямку зростання регіонального добробуту, але переважно за рахунок стабілізаційного розвитку тіньового сектора.

Запропонована модель інтегрального показника може використовуватись у розвиток діючих моделей оцінки добробуту при прийнятті як урядом, так і місцевими органами влади управлінських рішень у галузі формування механізмів регулювання тіньового і легального секторів економіки, а також зменшення нерівномірності розподілу доходів населення.

1. *Shionoya Y.* Taking Schumpeter's Methodology Seriously // *Entrepreneurship, Technological Innovation, and Economic Growth: Studies in the Schumpeterian Tradition.* — The University of Michigan Press, 1995.— P. 346.

2. *The MIT Dictionary of Modern Economics.*— The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1983.— P. 393.

3. *Schiller B.* The Macro Economy Today.— Rand McNally & Company, 1989.— P. 99.

4. Народное благосостояние: тенденции и перспективы / Под. ред. Римашевской, Ониковой. Л.— М: Наука, 1991.— С. 12.

5. *Ingham B.* The Meaning of Development: Interactions Between "New" and "Old" Ideas // *World Development.*— 1993.— 21, N 11.— P. 1803—1821.

6. *Hryhoruk N.* Life in the Shadow // *Eastern Economist.*— 1999,—6, N 45.— P. 7—8.

7. Рынок в рыночную экономику / Под ред. Хоффманна Л., Зиндерберга А.— К.: УАННП "Феникс", 1997.— С. 66—69.

8. *Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т.* Оценка масштабов теневой экономики и ее влияние на динамику макроэкономических показателей // *Экономика Украины.*— 1996,—№11.— С. 4—16.

9. *Соколик М.* Грошові доходи і витрати населення України: тенденції та структура // *Економіка України.*— 1999.— № 3.— С 21—30.

10. Процесс перехода и макроэкономические показатели стран СНГ / Европейский банк реконструкции и развития.— 1998.—Октябрь.—С. 8.

11. *Gagliani G.* Income Inequality and Economic Development//*Annual Sociological Review.*— 1987.— N 13.— P. 314—319.

12. *Allison P.* Measures of Inequality // *American Sociological Review.*— 1978,—N 43,— P. 865—880.

13. *Lobao L., Rulli J., Brown L.* Macrolevel Theory and Local-Level Inequality: Industrial Structure, Institutional Arrangements, and the Political Economy of Redistribution, 1970 and 1990 // *Annals of the Association of American Geographers.*— 1999,— N 89.— P. 580.

14. Народне господарство України у 1991 році. Статистичний щорічник / Мін-во статистики України: Відп. за вип. В. В. Самченко.— К.: Техніка, 1992.— 468 с.

15. Статистичний щорічник України за 1995 рік / Мін-во статистики України: Відп. за вип. В. В. Самченко.— К.: Техніка, 1996.— 576 с.

16. Статистичний щорічник України за 1997 рік / Державний комітет статистики України: Під ред. О. Г. Осауленка.— К.: Українська енциклопедія, 1998.— 624 с.

17. Статистичний щорічник України за 1998 рік/ Держкомстат України: Під ред. О. Г. Осауленка.— К.: Техніка, 1999.— 567 с.

18. Николаевщина в цифрах. Краткий статистический сборник.— Николаев: Областное управление статистики, 1992,— 156 с.

19. Николаевщина в цифрах. Краткий статистический сборник.— Николаев: Областное управление статистики, 1993.— 142 с.

20. Миколаївщина у цифрах. Статистичний щорічник.— Миколаїв: Обласне управління статистики, 1994.— 226 с.

21. Миколаївщина у цифрах. Статистичний щорічник.— Миколаїв: Обласне управління статистики, 1995 — 244 с

22. Статистичний щорічник Миколаївської області за 1997 рік / Відп. за вип. В. З. Жеребецький.— Миколаїв: Обласне управління статистики, 1998.— 386 с.

23. Статистичний щорічник Миколаївської області за 1998 рік / Відп. за вип. В. З. Жеребецький.— Миколаїв: Обласне управління статистики, 1999.— 406 с.

24. Тенденції української економіки / Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства, Вересень, 1999.— С 22—30.

Netudyhata K. L.

AGGREGATED ESTIMATION OF PROPERTY WHEN DEVELOPING THE REGIONAL SOCIAL- ECONOMIC POLICY

This article is devoted to the problems of regional development. The theoretical approaches and practical aspects of welfare measurement are considered. The model of welfare integral index is developed for estimating of the efficiency of regional socio-economic policy.